

KS. IRENEUSZ PAWLAK
Lublin, KUL

CLEMENS DE PIOTRKÓW (c. 1450–1507) — CANONICUS GNESNENSIS VIR IN ARTE MUSICA PERITUS

Postać Klemensa z Piotrkowa często przewija się w protokołach gnieźnieńskiej kapituły metropolitalnej na przełomie XV i XVI w. Z jego osobą związana jest zarówno działalność zewnętrzna (np. udział w delegacjach kapitulnych), jak i szczególnie nas interesujące inicjatywy dotyczące pozyskiwania i korekty ksiąg liturgicznych dla gnieźnieńskiej katedry. Warto więc Klemensowi bliżej się przyjrzeć i w miarę możliwości odtworzyć jego dokonania — tak ważne w owych czasach dla kościoła metropolitalnego i całej archidiecezji gnieźnieńskiej. Już na samym wstępie trzeba jednak zastrzec, że materiały archiwalne dotyczące kanonika Klemensa są niekompletne i nie pozwalają w pełni na opracowanie tej wyjątkowej postaci.

1. *Clementis curriculum vitae*

Dokładna data urodzin Klemensa nie jest znana. Wiadomo, że pochodził z Piotrkowa. Nie wiadomo natomiast, z jakiej warstwy społecznej się wywodził. Prawdopodobnie był synem mieszczanina piotrkowskiego. W takim przypadku, przy nieszlacheckim pochodzeniu, jedyną drogą otwierającą możliwość zrobienia tzw. kariery duchownej, czyli piastowania wyższego urzędu kościelnego, były studia i uzyskanie doktoratu z prawa, teologii lub medycyny. Wynika to z zapisków akt kapituły metropolitalnej w Gnieźnie, które będą cytowane w dalszej części rozprawy. Wiemy, że Klemens studiował w Akademii Krakowskiej. Tam też w 1471 r. uzyskał bakalaureat z filozofii i sztuk wyzwolonych, a potem studiował nauki prawne za granicą, z których powrócił jako doktor obojga praw¹. Biorąc pod uwagę fakt, że studia krakowskie trwały 5 lat², i że naukę zaczynało pomiędzy 15 a 20 rokiem życia, można przypuszczać, że Klemens urodził się ok. 1450 r. Pobyt za granicą i uzyskanie stopnia doktora prawa mieści się w latach 1471–1480. Studiował praw-

¹ H. TADEUSIEWICZ, *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Warszawa – Łódź 1986, s. 94.

² A. PETRANI, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, w: M. RECHOWICZ (red.), *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, Lublin 1969, s. 261.

dopodobnie w Bolonii lub w Padwie, które to uniwersytety od XII w. przodowały w naukach prawnych³. W 1480 r. widzimy go już jako wykładowcę prawa na krakowskiej wszechnicy. Tę funkcję pełnił do 1487 r.⁴ Potem został archidiakonem kaliskim. Zrezygnował jednak z tego urzędu i zamienił go z proboszczem gnieźnieńskim Janem Gosłubskim na kanonik gnieźnieńską, którą otrzymał w 1492 r.⁵ Przez najbliższych 8 lat jego działalność w Gnieźnie pozostaje tajemnicą. W 1500 r. abp Fryderyk Jagiellończyk mianował go oficjałem i wikariuszem generalnym⁶. Od 1503 r. pełnił funkcję bibliotekarza kapituły gnieźnieńskiej⁷. Zmarł w maju 1507 r.⁸

W obecnym stanie badań nie da się wyłuskać z akt więcej wiadomości o jego życiu. Dodatkowe światło na jego osobę rzucą dopiero zapiski dotyczące zainteresowań i działalności Klemensa z Piotrkowa w Gnieźnie.

2. *Archiepiscopi gnesnenses*

Aby osadzić Klemensa w konkretnym kontekście historycznym, trzeba sięgnąć do działalności związanej z życiem liturgicznym archidiecezji i arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy sprawowali rządy w latach aktywności Piotrkowczyka.

2.1. Zbigniew Oleśnicki Młodszy (1430–1493)

Wybrany na arcybiskupa gnieźnieńskiego w 1480 r. objął rządy diecezji w 1481 r. przez prokuratora J. Lasockiego, ale do Gniezna przybył dopiero w 1482 r. Jednakże już w 1481 r. w miejsce listu pasterskiego do duchowieństwa przygotował w Wolborzu obszerną instrukcję o należyтым sprawowaniu sakramentów⁹. W 1487 r. postanowił, aby wikariusze katedralni śpiewali codziennie antyfonę *Ave stella matutina*, stanowiącą integralną część chórowego oficjum¹⁰. W styczniu 1490 r. zaproponował kapitule gnieźnieńskiej fundację kolegium psalterzystów. Przeznaczył też na ich uposażenie 50 grzywien ze swoich żup solnych (wielickiej i bocheńskiej). Jednocześnie wyraził nadzieję, że król Jan Olbracht wyznaczy dla psalterzystów roczną pensję, jako rekompensatę za srebra zabrane Kościołowi gnieźnieńskiemu

³ M. RECHOWICZ, *Początki i rozwój kultury scholastycznej (do końca XIV wieku)*, w: TENŻE (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. I: *Średniowiecze*, Lublin 1974, s. 47.

⁴ TADEUSIEWICZ, *dz. cyt.*, s. 94.

⁵ J. KORYTKOWSKI, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. III, Gniezno 1888, s. 218.

⁶ *Tamże*, s. 219.

⁷ TADEUSIEWICZ, *dz. cyt.*, s. 94.

⁸ KORYTKOWSKI, *dz. cyt.*, s. 220.

⁹ TENŻE, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. II, Poznań 1888, s. 445–456.

¹⁰ *Tamże*, s. 475.

na potrzeby publiczne. Od kapituły arcybiskup oczekiwał jedynie udostępnienia murowanego domu na mieszkanie dla członków kolegium. Kapituła odłożyła powzięcie decyzji w tej sprawie do zebrania generalnego, które miało miejsce w uroczystości św. Wojciecha. Na tej kapitule generalnej arcybiskup przez swojego delegata, kanonika Pawła Chodakowskiego, przedłożył na piśmie postulaty dotyczące psalterzystów. Chodziło głównie o wspomniany dom. Kanonicy nie podjęli w tej sprawie decyzji i postanowili po naradzie poinformować arcybiskupa o jej wyniku. Akta kapitulne milczą jednak na ten temat. Przypuszczalnie kapituła nie wyraziła zgody na prośbę arcybiskupa, skoro dom przeznaczyla do użytku jednego z kanoników. Być może kapituła katedralna uznała uposażenie psalterzystów za niewystarczające, a obawiając się, że w przyszłości na nią spadnie ciężar utrzymania psalterzystów, utraciła ich fundację¹¹. Oleśnicki zmienił więc swoje plany i utworzył kolegium mansjonarzy w Uniejowie¹². Za jego rządów odbyły się cztery synody prowincjonalne (1485, 1486, 1487, 1489)¹³. Dbając o poziom intelektualny kapituły, Oleśnicki powołał do niej wielu sławnych mężów, m.in. Klemensa z Piotrkowa¹⁴. W większości jednak prymas zajmował się sprawami politycznymi¹⁵. Zmarł w Łowiczu w 1493 r.¹⁶

2.2. Fryderyk Jagiellończyk (1468–1503)

Będąc już biskupem krakowskim (1488), został w 1493 r. wybrany przez kapitułę na arcybiskupa gnieźnieńskiego, który to urząd zawdzięczał m.in. osobistej interwencji swego brata, króla Jana Olbrachta¹⁷. Jego działalność w Gnieźnie zaznaczyła się szczególnie w dziedzinie kultu. Jagiellończyk bowiem bardzo dbał o godność i piękno liturgii. Dlatego fundował dla swoich kościołów w Krakowie oraz Gnieźnie potrzebne paramenty i księgi. W 1497 r. zatwierdził rubrycelę dla katedry gnieźnieńskiej, sporządzoną przez kanonika Klemensa z Piotrkowa. Jednocześnie zlecił wybranym przez siebie kanonikom ponowne opracowanie kalendarza dla Kościoła gnieźnieńskiego i całej archidiecezji, według którego w przyszłości miano obchodzić wszelkie uroczystości. Kanonicy, wśród których prawdopodobnie był Klemens, wywiązali się ze swego zadania już w kwietniu 1497 r. i przedłożyli kapitule generalnej kalendarz do zatwierdzenia. Niebawem też arcybiskup polecił Klemensowi z Piotrkowa ułożenie brewiarza dla prowincji gnieźnieńskiej. Dzieło to zostało ogłoszone drukiem przez Jerzego Stüchsa w Norymberdze w 1502 r., a następnie

¹¹ I. PAWLAK, *Psalterzyści katedry gnieźnieńskiej w pierwszej połowie XVI wieku*, Muz 25 (1980), nr 1, s. 75–76.

¹² KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 491.

¹³ D. JANOWSKI, *Oleśnicki Zbigniew Młodszy*, EK 14, k. 513–514.

¹⁴ KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 460–493.

¹⁵ *Tamże*.

¹⁶ *Tamże*, s. 488.

¹⁷ Por. *tamże*, s. 495.

rozdane duchowieństwu¹⁸. Fryderyk Jagiellończyk odnowił katedry w Krakowie i Gnieźnie, przekazując im w testamencie liczne kosztowności. W czasie swoich rządów zwołał wielką liczbę synodów: sześć prowincjonalnych i sześć dla archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁹. Został pochowany w katedrze wawelskiej.

W wielu dziełach podejmowanych przez arcybiskupa brał udział kanonik Klemens z Piotrkowa. Będzie o tym mowa w dalszym ciągu opracowania.

2.3. Andrzej Róża Boryszewski (1435–1510)

Boryszewski był absolwentem Akademii Krakowskiej. W 1493 r. objął arcybiskupstwo lwowskie. Następnie w 1501 r. przeszedł na biskupstwo przemyskie. W 1503 r. po śmierci kard. Fryderyka Jagiellończyka zasiadł na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie²⁰. Jako arcybiskup gnieźnieński nie wstawił się nadzwyczajnymi czynami w dziedzinie liturgii. Należy jednak odnotować, że w 1505 r. zobowiązał się utrzymywać organistę katedralnego Stanisława Zelika, sprowadzonego z Krakowa. Ponadto zlecił druk mszału dla archidiecezji gnieźnieńskiej, który ukazał się w 1506 r.²¹ Według opinii J. Korytkowskiego nie odznaczał się wielką gorliwością w pełnieniu obowiązków. Odbył kilka synodów, które zwoływał raczej ze względów politycznych, niż dla podniesienia ducha wiary i moralności wśród duchowieństwa. Bronił jednak wolności i swobód Kościoła w sejmie i w senacie, a także stał w obronie duchownych krzywdzonych przez szlachtę. Mimo wszystko bardziej zajmował się sprawami Jagiellonów niż Kościoła²². Zmarł w Łowiczu w 1510 r. Jako arcybiskup gnieźnieński wysoko cenił Klemensa z Piotrkowa, któremu powierzał szereg zadań.

¹⁸ Opatrzono je następującym tekstem wstępnym: *Cum in Gnesnensi provincia plereque suffraganeae ecclesiae orandi regulas, quas rubricam vocant, in scripturas iam dudum redactas observarent, ipsa vero metropolitana more Lacedaemonum memoria potius commendatas consuetudinis sequeretur, eveniebat, ut non ubique unus idemque esset psallendi modus, verum diversus et a metropolitana sede disiunctus contra canonicas sanctiones. Quod emendare cupiens Reverendissimus Dominus et Serenissimus Princeps Dominus Fredericus Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis, huius Metropolis Archipraesul et Primas, easdem orandi regulas antea confusas opera doctoris Clementis de Pyotrkow, viri in lege divina peritissimi in unam laculentam redegit consonantiam, ac tandem secundum eas horarum canonicarum breviarium librum sic imprimi curavit, ut non parum decoris ipsi Metropoli ac suo etiam nomini amplissimo addidisse videretur. Anno Christi Incarnati MCCCCC. Na końcu księgi dodano: *Breviarium secundum rubricam ordinem seu consuetudinem almae Gnesnensis Ecclesiae solerti diligentia et cura in officina providi viri Georgii Stüchs ex Sultzbach civis Nurembergensis impressum anno 1502*; cyt. za KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 219. Egzemplarz tego brewiarza znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (AAG) pod sygn. PL 385; por. I. PAWLAK, *Kalendarz katedry gnieźnieńskiej w I połowie XVI wieku*, SG 2 (1976), s. 266.*

¹⁹ J. KRACIK, *Fryderyk Jagiellończyk*, EK 5, k. 743.

²⁰ Por. K. ŚMIGIEL, *Boryszewski Róża Andrzej*, EK 2, k. 831.

²¹ KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 564.

²² *Tamże*, s. 577–578.

3. Capitularis

Jak już wspomniano, Klemens z Piotrkowa instalował się na kanonię gnieźnieńską w 1492 r., a więc za rządów Zbigniewa Oleśnickiego. Tenże arcybiskup zmarł rok później. Z tego względu działalność Klemensa jako kanonika na dobre rozpoczęła się po objęciu archidiecezji przez kard. Fryderyka Jagiellończyka. Z akt kapituły katedralnej w Gnieźnie wynika, że Klemens w 1493 r. należał do wyborców nowego arcybiskupa. On też był syndykiem aktu wyborczego²³. Kiedy w 1496 r. miał się odbyć synod prowincjonalny w Łęczycy, Klemens, jako doktor praw, wszedł w skład delegacji z ramienia kapituły²⁴. Po zakończeniu synodu przedstawił też kanonikom gnieźnieńskim sprawozdanie z jego przebiegu. W tymże roku na polecenie prymasa Klemens z Piotrkowa wystąpił jako pośrednik w sporze pomiędzy kanonikiem Jakubem Bolesicą a plebanem Tomaszem Rożnowskim. Konflikt powstał na tle fundacji ołtarza w katedrze gnieźnieńskiej²⁵. W 1497 r. Klemens z Piotrkowa wraz z kanonikiem Janem Gosłowskim został delegowany przez kapitułę na synod prowincjonalny do Piotrkowa, z którego potem złożył w Gnieźnie sprawozdanie²⁶. W tym samym roku z polecenia arcybiskupa przewodniczył synodowi diecezjalnemu w Gnieźnie²⁷. Pod koniec 1497 r. został wydelegowany na synod odbywający się w Kłodawie²⁸. Sejm walny w Piotrkowie w 1498 r. nałożył kontrybucję na polskie duchowieństwo. Kolektorem tej kontrybucji dla Gniezna abp Fryderyk ustanowił Klemensa z Piotrkowa²⁹. Tego samego roku w porozumieniu z kapitułą arcybiskup powołał dwóch inkwizytorów, czyli egzaminatorów, którzy w całej archidiecezji mieli czuwać nad stanem moralnym duchowieństwa. Zostali nimi dwaj kanonicy znani z prawości, nieskażonego życia i głębokiej nauki: Klemens z Piotrkowa i Paweł z Zalesia³⁰. W 1499 r. na piątym synodzie diecezjalnym zanotowano obecność kanonika Klemensa³¹. Piotrkowczyk był także świadkiem nadania przez arcybiskupa wsi Boczki Andrzejowi Chmieleckiemu³². W 1500 r. kapituła uchwaliła dekret zakazujący wstępu do grona kanoników i prałatów gnieźnieńskich wszystkim spoza stanu szlacheckiego, z wyjątkiem promowanych doktorów teologii, prawa kościelnego i medycyny. Wprowadzenie tego postanowienia w życie zlecono kanonikowi Klemensowi z Piotrkowa, jako *venerabili et egregio viro*³³. W 1503 r.

²³ AAG, *Acta Capituli Metropolitanani Gnesnensis* (ACap) 1480–1508, sygn. B 16, k. 192–193.

²⁴ *Tamże*, k. 266.

²⁵ KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 548.

²⁶ AAG, ACap, B 16, k. 280–281.

²⁷ *Tamże*.

²⁸ *Tamże*, k. 187.

²⁹ *Tamże*, k. 295.

³⁰ *Tamże*, k. 301.

³¹ *Tamże*, k. 309.

³² KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 515.

³³ AAG, ACap, B 16, k. 329.

widzimy Klemensa jako delegata kapituły na synodzie w Łęczycy, z którego złożył kanonikom sprawozdanie³⁴. Po śmierci kard. Jagiellończyka (1503) kapituła dokonała wyboru nowego arcybiskupa. Jednym z czterech komisarzy przeprowadzających wybory był Klemens z Piotrkowa. On też razem z trzema innymi kanonikami został upoważniony do powiadomienia nowego rządcy archidiecezji — Andrzeja Różę Boryszewskiego — o dokonanych wyborze³⁵. W 1505 r. razem z archidiaconem Janem Łukowskim kanonik Klemens znów został delegatem kapituły na synod w Łęczycy, z którego po powrocie złożył sprawozdanie³⁶. Akta kapitulne zanotowały także, iż w 1506 r. Klemens był świadkiem nadania przez arcybiskupa wsi Jabłonka szpitalowi gnieźnieńskiemu znajdującemu się pod Górą Lecha³⁷. Kolejny synod diecezjalny odbył się w Gnieźnie w 1507 r. po uroczystościach św. Wojciecha. Był na nim obecny kanonik Klemens z Piotrkowa³⁸. Jest to ostatnia wzmianka o kanoniku Klemensie jako uczestniku życia katedralnego i diecezjalnego.

4. *Liturgiae et musicae amator atque reformator*

Choć Klemens z Piotrkowa nie był z wykształcenia ani liturgistą, ani muzykiem, to przejawiał w tych dziedzinach godną podziwu znajomość rzeczy. W sprawach liturgii, która wówczas opierała się głównie na przestrzeganiu rubryk, jest to zrozumiałe, gdyż jako prawnik posiadał w tym zakresie odpowiednie kompetencje. O jego wykształceniu muzycznym nic nie mówią przebadane dokumenty. Prawdopodobnie po zdobyciu stopnia bakałarza z siedmiu sztuk wyzwolonych w Krakowie, miał ogólne pojęcie o sztuce muzycznej. Niektórzy autorzy z tego względu nazywają go miłośnikiem i ekspertem na polu muzyki kościelnej, szczególnie w zakresie chorału gregoriańskiego³⁹.

Działalność Klemensa związana z księgami liturgicznymi rozpoczęła się w Gnieźnie już w 1496 r. Wtedy to bowiem na polecenie kard. Jagiellończyka przygotował rubrycełę, którą arcybiskup w następnym roku zatwierdził⁴⁰. Wydaje się też, że, jak już wspomniano, Klemens brał udział w opracowaniu kalendarza kościelnego sporządzonego według woli Jagiellończyka, choć akta kapitulne wyraźnie tego nie potwierdzają⁴¹. Troskliwy o należyte sprawowanie służby Bożej, abp Fryderyk zaopatrywał duchowieństwo obydwóch diecezji w księgi liturgiczne opracowane

³⁴ *Tamże*, k. 369.

³⁵ *Tamże*, k. 376.

³⁶ *Tamże*, k. 407–408.

³⁷ KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 564.

³⁸ AAG, ACap, B 16, k. 422.

³⁹ M. PRZYWECKA-SAMECKA, *Dzieje drukarstwa w Polsce do końca XVIII w.*, Wrocław 1993, s. 28.

⁴⁰ AAG, ACap, B 16, k. 275.

⁴¹ *Tamże*, k. 279.

na wzór przepisów Kościoła powszechnego⁴². W 1499 r. podarował kościołowi metropolitalnemu graduał i antyfonarz pisany wytwornie na pergaminie⁴³. Te księgi znalazły się pod kuratelą kapituły, a z czasem przejął je Klemens z Piotrkowa. Na polecenie prymasa, o czym była wyżej mowa, Klemens ułożył brewiarz dla archidiecezji gnieźnieńskiej wydany drukiem w 1502 r. w Norymberdze⁴⁴. Z inicjatywy Fryderyka Jagiellończyka ułożono agendę, czyli rytuał, którą wytłoczono w dwóch wydaniach w 1503 r.⁴⁵ na użytek archidiecezji gnieźnieńskiej. Nie jest wykluczone, że w jej przygotowaniu brał udział kanonik Klemens z Piotrkowa.

Piotrkowczyk w pierwszych latach XVI w. znacznie zasilił księgozbiór gnieźnieński, zwłaszcza w zakresie ksiąg liturgicznych. Z jego hojnych darów wpływały one do biblioteki sukcesywnie i to w kilku grupach⁴⁶. Już pod koniec XV w. Klemens podarował kapitule *Liber intonationum* oraz *Liber cantici Venite*⁴⁷. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że powstały one w skryptoriach wielkopolskich, być może nawet w kręgu gnieźnieńskim⁴⁸. Księgi te nie zachowały się do naszych czasów. W 1507 r., już po śmierci Piotrkowczyka, na mocy testamentu wpłynął do kapituły pięciowoluminowy inkunabuł *Abbas in quinque libris super Decretales*⁴⁹ z bogatą glossaturą Klemensa, związaną tematycznie z jego wykładami w Krakowie⁵⁰. Wykonawcy testamentu: Paweł z Zalesia i Maciej Kijowski złożyli też w kapitule w 1510 r. księgę zawierającą ewangelie i epistoły, które zostały na nowo przepisane, oprawione i zreformowane — domyślać się należy, że przez Klemensa⁵¹.

W 1503 r. kanonik Klemens wystąpił do kapituły z prośbą, by ta podarowała mu antyfonarz ofiarowany wcześniej przez kard. Jagiellończyka. W zamian za to wyraził wolę przekazania kapitule do użytku w chórze księgi zwanej *Rectorale seu liber rectoralis*. Nadto zobowiązał się poprawić dwa graduały, które stały się bezużyteczne. Kapituła przychyliła się do jego prośby⁵².

Z przytoczonych faktów wynika, że Klemens podejmował żmudne, lecz fachowe prace polegające na korygowaniu, uzupełnianiu czy też całkowitym przepracowy-

⁴² KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 525.

⁴³ AAG, ACap, B 16, k. 319.

⁴⁴ Por. W. DANIELSKI, *Przedtrydenckie księgi liturgiczne diecezji polskich jako źródło do dziejów kultu św. Wojciecha*, Lublin 1959, s. 44 (mps pracy lic. w Archiwum BKUL).

⁴⁵ *Agenda secundum rubricam Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis*, Cracoviae 1503; *Agenda seu obsequiale seu rubrica Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis*, Lipsiae 1503; por. KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 525.

⁴⁶ J. RYŁ, *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, ABMK 32 (1976), s. 224–225.

⁴⁷ AAG, ACap, B 16, k. 376.

⁴⁸ RYŁ, *art. cyt.*, s. 247.

⁴⁹ AAG, sygn. Inc., 378–382.

⁵⁰ AAG, ACap, B 16, k. 427.

⁵¹ *Tamże*, B 17 (1508–1521), k. 41.

⁵² *Tamże*, B 16, k. 376 i 399; por. RYŁ, *art. cyt.*, s. 226.

waniu ksiąg liturgicznych⁵³. Potwierdza to notatka w aktach kapitulnych, która wyraźnie mówi, iż kanonicy polecieli Klemensowi poprawić i spisać nowe kalendarze, czyli martyrologia⁵⁴.

Z osobą kanonika Klemensa związane są dwa ważne dzieła, które dotrwały do naszych czasów. Pierwszym jest monumentalny rękopiśmienny antyfonarz z 1505–1506 r., którego Piotrkowczyk był fundatorem⁵⁵. Dzieło to składało się z 6 tomów. Dwa z nich zaginęły⁵⁶. Skryptorem manuskryptu był krakowski *catedralis* Abraham. Niewykluczone, że wzorcem dla księgi mógł być antyfonarz darowany katedrze gnieźnieńskiej przez Fryderyka Jagiellończyka z osobistymi poprawkami Klemensa⁵⁷. Po śmierci Klemensa rękopis przekazali kapitule wykonawcy jego testamentu w 1509 r.⁵⁸ Dowodem uzupełniającym, wskazującym na ofiarodawcę, jest notatka wykonana prawdopodobnie przez samego Klemensa, a zamieszczona w ms. 96 na k. 289: *Doctor Clemens de Pyotrkov comparavit*⁵⁹. O przeznaczeniu rękopisu dla Gniezna dodatkowo świadczą także iluminacje w ms. 94, które przedstawiają bpa Lubrańskiego, abpa Bogorię Skotnickiego, kanonika Klemensa z Piotrkowa oraz katedrę gnieźnieńską⁶⁰. Szczegółowej analizy źródłowej kodeksu dokonał Czesław Grajewski w 2002 r.⁶¹

Drugim cennym zabytkiem związanym z osobą Klemensa z Piotrkowa jest drukowany mszał gnieźnieński z 1506 r.⁶² Bliżej tym zabytkiem, a właściwie jego

⁵³ RYL, *art. cyt.*, s. 226; por. I. PAWLAK, *Włocławski gradual ms. 3- zabytkiem gnieźnieńskim?*, SG 10 (1995), s. 283.

⁵⁴ AAG, ACap, B 16, k. 386. Prawdopodobnie chodziło o przygotowanie *proprium de sanctis*.

⁵⁵ Zabytek jest przechowywany w AAG pod sygn. Ms. 94–97.

⁵⁶ Cz. GRAJEWSKI, *Liturgiczny rękopis gnieźnieński ms. 94–97. Studium źródłowe*, Toruń 2002, s. 70–71.

⁵⁷ *Tamże*, s. 75.

⁵⁸ AAG, ACap, B 17, k. 41: *Ibidem venerabiles domini Paulus Zalesszie doctor et Mathias Kijowski canonici gnesnenses et executores testamenti olim Clemetis de Pyotrkov doctoris, huius ecclesie canonici, donaverunt eidem ecclesie gnesnensi antiphonarium septuplici volumine satis optime et cum multu sump-tu comparatum*. Błędne odczytanie zapisu (*septuplici* zamiast *sextuplici*) stało się przyczyną zbędnych domysłów w literaturze przedmiotu; por. GRAJEWSKI, *dz. cyt.*, s. 70.

⁵⁹ GRAJEWSKI, *dz. cyt.*, s. 70.

⁶⁰ DANIELSKI, *dz. cyt.*, s. 21.

⁶¹ Dzieło wyżej cytowane.

⁶² Egzemplarz mszału znajduje się w Bibl. KUL pod sygn. XVI 1879. A oto ważniejsze fragmenty z dekretu wprowadzającego: *Andreas Dei gratia sanctae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis Archiepiscopus et Primas (...) Ad officium nostrum pertinere cognoscimus ut quoque cultus divinus regulariter et uniformiter a clero nostrae diocesis peragatur superintendamus (...) firmiter observari praeceptum quo missam ac horas canonicas obligantur iuxta ritum quem ecclesiae cathedralis servat peragere et in omnibus eidem se conformare debent (...) prohibemus ne alios (libros) nisi qui sic de nostra capituli scientia sunt elaborati compare audeatis. Datum Gnesnae duodecima Junii Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexto*. Treść kolofonu na ostatniej stronie mszału brzmi następująco: *Liber missalium ex speciali commissione Reverendissimi in Christo patris et domini domini Andreae Rosae Sacrosanctae Gnesnensis Metropolitanae Ecclesiae Archiepiscopi et primatis vigilantissimi ac sui venerabilis Capi-*

fragmentem dotyczącym śpiewu *Exsultet*, zajął się R. Bernagiewicz⁶³. Z dokumentacji wynika, że mszał został przygotowany do druku przez Klemensa z Piotrkowa — „czciwego i znamenitego męża (...) człowieka niezwykle uczonego”. Klemens oddał do tłoczenia nie tylko teksty, ale także skorygowane przez siebie melodie, i uczynił to w sposób niezwykle fachowy⁶⁴.

Na tym jednak nie kończy się działalność Piotrkowczyka związana ze sztuką muzyczną. Kiedy w 1499 r. kapituła postanowiła sprawić w katedrze nowe organy, wówczas celem nawiązania kontaktu z odpowiednim organmistrzem wyznaczyła swoich delegatów. Zostali nimi kanonicy: Jakub Chrzanowski i Klemens z Piotrkowa⁶⁵. Współfinansował tę inwestycję abp Fryderyk Jagiellończyk, który w 1500 r. przeznaczył na nią 40 marek⁶⁶. W tymże roku wyznaczeni kanonicy podjęli pertraktacje ze znanym organmistrzem krakowskim Stanisławem Zelikiem⁶⁷. W 1503 r. Klemens z Piotrkowa ustalał już cenę za podjętą pracę⁶⁸. Jednakże budowa instrumentu przeciągała się, gdyż Zelik w międzyczasie przyjmował inne zamówienia. Z tego względu Klemens z Piotrkowa nie doczekał zakończenia prac nad instrumentem, ale w testamencie przekazał na ten cel 20 zł węgierskich⁶⁹. Jak wiadomo z akt kapitulnych, ostatecznie organy oddano do użytku w 1522 r., czyli 15 lat po śmierci Klemensa⁷⁰.

* * *

Obdarzony w dokumentach określeniami: *vir egregius*, *vir venerabilis*, *vir eruditissimus* Klemens z Piotrkowa jawi się jako postać wyjątkowa, działająca w Gnieźnie na przełomie XV i XVI w. Podejmował on liczne prace bądź z polecenia kapituły metropolitalnej, bądź z nakazu arcybiskupa, bądź wreszcie z własnej inicjatywy. Największa jego aktywność przypada na lata rządów Fryderyka Jagiellończyka,

tuli sollicit; ne praenominatae dioecesis Clerus propter huiusmodi librorum varietatem et differentiam a sua matrice in officando disscordet. Per venerabilem et egregium virum dominum Clementem de Pyotrkow decretorum doctorem canonicum et officialem Ecclesiae praefatae virum eruditissimum studio pervigili et accuratissima elucubratione castigatus ac iuxta veram rubricam eiusdem Ecclesiae correctus regulatus tandemque opera et impensa providi viri Joannis Haller civis Cracoviensis ibidem impressus. Anno salutis nostrae Millesimo Quingentesimo Sexto currente finit feliciter; por. PAWLAK, *Kalendarz katedry*, s. 267.

⁶³ R. BERNAGIEWICZ, *Klemens from Piotrków. A priest – scholar – musician – redactor*, w: R. ADAMKO (red.), *Musica mediaeva liturgica*, Ružomberok 2010, s. 228–241. Artykuł został opublikowany jednocześnie w języku słowackim.

⁶⁴ *Tamże*, s. 235.

⁶⁵ AAG, ACap, B 16, k. 323.

⁶⁶ *Tamże*, k. 328.

⁶⁷ *Tamże*, k. 338, 340.

⁶⁸ *Tamże*, k. 386.

⁶⁹ *Tamże*, k. 427.

⁷⁰ Por. I. PAWLAK, *Dzieje organów katedralnych w Gnieźnie*, RH 27 (1979), z. 2, s. 43.

który Piorkowczyka obdarzał wyjątkowym zaufaniem. Oceniając działalność kard. Jagiellończyka, ks. J. Korytkowski pisze m.in.:

Do zastępstwa w zarządzie archidiecezyi, w której stale przebywać nie mógł, powoływał jednego po drugim najzasłużeńszych i najzdolniejszych ludzi, głośnych nawet poza granicami kraju z cnót swoich i nauki, jak to: Jana Gosłubskiego, proboszcza gnieźnieńskiego, uczonego administratora diecezji (...) a po jego ustąpieniu Klemensa z Piotrkowa. Obaj nader sumiennie wywiązywali się z powierzonych im trudnych obowiązków⁷¹.

Niewątpliwie na niemal charyzmatyczną osobowość Klemensa wpłynęły do głębi studia prawnicze oraz osobiste zainteresowania liturgią i muzyką. Miłość do poprawnie sprawowanej liturgii i złączona z tym niezwykła pracowitość stały się jakby jego drugą naturą. Troska o nabywanie ksiąg liturgicznych, starania o ich aktualizację poprzez prace redakcyjne i różnego rodzaju liczne korekty, przyniosły na przełomie wieków widoczne rezultaty. Hojność w fundowaniu ksiąg liturgicznych i ciągle zabiegi o ich właściwą szatę muzyczną stawiają Klemensa z Piotrkowa w rzędzie niepoślednich osobistości działających w Gnieźnie i w całej archidiecezji. Dbając o powierzony mu księgozbiór, mógł Piorkowczyk w dużej mierze wpływać na decyzje arcybiskupa, niejako podpowiadając mu potrzeby Kościoła gnieźnieńskiego. Prymas z kolei chętnie owe „zamówienia” realizował. Szkoda, że większość zebranych przez Klemensa ksiąg bezpowrotnie zaginęła.

Kanonik Klemens z Piotrkowa nie był wykształconym muzykiem, ale problemy muzyczne nie były mu obce. W kolofonie zachowanego mszału gnieźnieńskiego z 1506 r. czytamy, że został on przygotowany przez „czcigodnego i sławnego męża, ks. Klemensa z Piotrkowa, kanonika, doktora prawa i oficjała wspomnianego Kościoła, człowieka niezwykle uczonego”⁷². Okazuje się, że Klemens przeprowadził korektę orędzia paschalnego według zasad „kościelnej akcentuacji”, która była przedmiotem żywych dyskusji akademickich w czasach jego profesury w Akademii Krakowskiej. Ten problem częściowo należał do gramatyki, częściowo zaś do muzyki, ale wprost nie został włączony do siedmiu sztuk wyzwolonych. Zajęli się nim później w swoich traktatach Jerzy Liban z Legnicy (1464–po 1546 r.) i Sebastian z Felsztyna (1480–90–po 1543 r.). Pierwszy jest autorem dzieła *De accentum ecclesiasticorum exquisita ratione* (Kraków, ok. 1539 r.). Drugi opublikował traktat *Modus regulariter accentuandi lectiones* (Kraków 1518). Ani jeden, ani drugi nie mogli być jednak studentami Klemensa, który zakończył wykłady w Akademii w 1487 r. Liban rozpoczął studia w 1494 r., a Felsztyńczyk w 1507 r. Mimo wszystko Klemens był obeznany z problemami, którymi żyła społeczność akademicka i dlatego mógł zająć się nimi praktycznie, przygotowując do druku *Exsultet* i prawdopodobnie całą muzyczną część mszału⁷³.

⁷¹ KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, s. 524–525.

⁷² Por. przyp. 62.

⁷³ BERNAGIEWICZ, *art. cyt.*, s. 241.

Śmierć przerwała pożyteczną działalność kanonika Klemensa z Piotrkowa, po którym w aktach kapitulnych pozostały przez kilka lat bardzo przychylne notatki. W ciągu następnych wieków zapomniano o Klemensie. Dopiero prace badawcze podjęte pod koniec XX w. nad zabytkami związanymi z jego osobą co rusz przywołują jego postać i jego znaczenie dla liturgii i muzyki Kościoła gnieźnieńskiego oraz całej archidiecezji. Być może dalsze poszukiwania źródłowe przyniosą nowe odkrycia odnoszące się do osoby i działalności Klemensa z Piotrkowa, które poszerzą naszą wiedzę. Z pewnością bowiem na to w pełni zasłużył.

Clemens De Piotrków (c. 1450–1507) — canonicus gnesnensis vir in arte musica peritus

Summary

Clemens from Piotrków, born around 1450, studied in the Academy of Kraków, where he was conferred the title of Baccalaureate of Liberate Arts. Later he also studied abroad, where he was awarded with the title of Doctor of both laws. In the years 1480–1487 he lectured on law at the University of Kraków. In 1492 he moved to Gniezno as the Canon of the Cathedral Chapter. He was well respected by the Archbishops in Gniezno, especially by Cardinal Fryderyk Jagiellończyk, who nominated him as Official and Vicar General. As the delegate of the the Chapter and Archbishops, he often represented Gniezno during provincial synods. He even once was a head of the diocesan synod in Gniezno. His legal education did not stop him from being interested in liturgy and cathedral music. Because he was nominated as Chapter Librarian, he had the opportunity to have under his care a book collection on celebration of liturgy. He purchased books himself, and sometimes he funded them. He also used his knowledge of music to make corrections to vital manuscripts and printed books. To this day, four volumes of antiphonary manuscripts from the years 1505–1506 funded by him, and a missal printed in 1506, have survived. Both were made on the basis of his instructions. He is probably responsible for the music in large part of missal. Clemens de Piotrków died in Gniezno in 1507. He is a brilliant figure in the history of liturgy and music of the cathedral in Gniezno.

